

Школу утворюють діти, що вчаться, і батьки, що віддають своїх дітей до школи. Становлячи суть її, право народу повинно бути в ній живе й активне. Право це виходить з права створювати своє життя відповідно до вимог часу, вимог свого політичного і державного існування і духовного поступового розвитку.

Що народ бажає освіти, це вже стара істина і всім очевидна, але, скільки віку існує школа, між нею і народом не було єдності і довір'я. Школа складала для народу програми знань, будувала будинки, призначала чужих народів учителів, і народ, не маючи від неї задоволення своїх внутрішніх потреб, байдуже ставився до неї. Відчувалось, що нема природної єдності народу і школи. Існували тільки окремі заклади і народ. Заклади чужі духові народу, і народ стояв осторонь від них.

З часом народ із зовнішнього боку ніби помирився з школою, але ніколи не називав її своєю. Були міністерські, земські, церковно-парафіяльні школи, але не було *народної*.

Щоб задовольнити потребу народу в правдивій освіті, школа повинна бути справді *народною*.

Коли школу буде створено самим народом, його ініціативою і творчістю, то вона матиме всі особливості народу, його побуту, звичаїв, його духовного обличчя, а тому, будучи *народною*, вона буде і *національною*.

Кожна нація має в собі індивідуальні риси, що так виразно відрізняють її від інших націй. Тут і звичаї, і мова, і психічний склад думок, і фізичні особливості, і все, що становить ґрунт відокремлення кожної нації, кожного народу. І коли нація, або народ, творить щось, то витворене буде мати всі ознаки його національного духу, національного генія. А як виховання йде шляхом передавання молодшому поколінню набутого нацією, то народна правдива школа може бути створена тільки в душі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відрве дитину від її дійсного ґрунту, тільки тоді не буде дитина пересаджена на чу-

жий її природі ґрунт. Як не можна виростити дерево міцним і здоровим на невідповідному йому ґрунті, так, не поламавши і не поспувавши психіки дитини, не можна виховувати і навчати її відповідно до духу чужої нації.

Життя і розвиток нації є одночасно життям і розвитком окремого члена нації. І нормальне правдиве виховання повинно спиратись на характер нації і всі її психічні особливості, бо тільки в цьому напрямкові дитина знайде найвідповідніший ґрунт для своєї освіти, свого виховання.

Національне виховання й освіта виникають з інстинктивного прагнення нації до своєї самоохорони, до збереження фізичного і морального здоров'я. Прагнення зберегти творчі сили свого національного генія є перший найважливіший стимул до життя народу: без нього він обернеться на занепад, асимілювання і навіть знищення.

І тоді тільки народ зможе широко розвинути свої духовні сили, збільшити свій матеріальний добробут, мати здорову культуру, зможе удосконалити свої індивідуальні природні нахили, коли матиме народну національну школу.

А оскільки дух нації полягає в природі її окремих індивідуумів, що становлять націю, то школа повинна створитись на законах природи людини, повинна бути *природною*.

Розглядаючи і вдумуючись у закони природи, ми бачимо, що найліпші, найгарніші, найгармонійніші створіння витворено самою природою. Мистецтво ж тільки переймає у природи, позичає в ній образи, намагається тільки витворити подібне до неї. Все живе і творче в природі, все ж витворене і оброблене мистецтвом буде мертве, перекручене і негармонійне. Всяке живе створіння додержує в своєму житті законів природи. Школа ж, аби не бути мертвою, повинна будуватись на цих самих законах, бути живою і активною, як сама природа. В ній вихованець повинен знайти все, що вимагає природа його, особливості його організму, і все, що сприяє його нормальному розвитку. Всі свої турботи школа повинна направляти на користь цього природного розвитку, а не шкодити йому, затримуючи штучними заходами. Жоден розумний садівник не робить цього, а завше дає рослинам життєве тепло і відповідний ґрунт, щоб вільно росли вони, міцніли і давали гарні й добрі плоди.

Внутрішні змагання дитини до навчання гармонійні зо всією природою людини. І школа повинна не гасити цю потребу освіти штучними засобами неправдивої системи навчання, а розпалювати засобами, котрі ґрунтуються на природних законах інтелектуального розвитку людини.

Нормальна народна школа повинна уникати всього штучного і не затримувати вільного дитячого розвитку природничих здібностей, а тому вона повинна забезпечити волю дитини, повинна біти *вільною*.

Природною прикметою людини є вільна дія. На вільному виборі праці будується нормальна школа. Воля у навчанні так само потрібна, як воля нормального і гармонійного життя людини. Росте і розвивається на волі кожне створіння ліпше і швидше, ніж у неволі, в примусовій праці.

Людина, поза впливом виховувана, набуває свідомого ставлення до фактів шляхом вільного незатриманого поширення своїх духовних здібностей. І в школу з'являється дитина з таким запасом уявлень, що в школі їй доводиться, а поширювати думку і прочищати шлях до нових і нових ідей і не запаморочувати книжними туманними знаннями живі і ясні образи, взяті нею ще до школи з реального життя вільно і не примусово.

Живій істоті легко йти туди, куди тягне її природа, до чого вона має внутрішній нахил. Роль школи – підтримувати ці природні нахили. Не слід настирливо давати дитині чужу їй природі працю, бо все, що приходить іззовні, не виходить з внутрішнього поривання, стає нудним і некорисним.

Розуміння волі приємне тільки через те, що воля не затримує природних потреб і поривань. Дитина невтомна в вільних забавах, весело і бадьоро вона вигадує і комбінує ігри й виконує їх з величезним захопленням. А засадить її за нелюбу працю, де й дінуться бажання, ширість, захоплення і творчість, і натомість з'являється пригніченість і млявість; ви посягнули на її волю, на вільний вибір праці.

Школа повинна керувати дитиною єдиним природним засобом – волею. Гарно виповнений принцип волі забезпечує досягнення загальнолюдської ідеї виховання – дати громадянству найліпшу не-попсовану людину.

Дитина цілком залежить від природи: вільно підкоряючись її правдивим вимогам, вона може нормально розвиватись в школі тільки при правдиво і добре направленій волі.

У вільному виборі дитина завше шукає реальні образи: образи ці становить у дитинстві майже все її духовне життя. Вона природно уникає всього, що не зростає на ґрунті почуттів. Реальний ґрунт почуттів, вимагаючи волі їх функціонування у школі, зобов'язує народну школу бути і *реалістичною*.

Людська жадоба до знання криється в сприйманні нашими почуттями впливів зовнішнього світу. Сприймаючи образи оточення, ми набуваємо уявлень, котрі зберігаються в нас, як і самообрази. По-

єднуючи ж і порівнюючи їх з іншими, ми утворюємо розуміння й міркування про речі і розвиваємося духовно. Наші зовнішні почуття наповняють наше життя ідеями; від них залежить і розумове зростання настільки, що навіть непомітна хиба функції одного з органів чуття псує правильний розумовий його розвиток. Як неможливо людині жити поза землею, так неможливо дитині бути відірваною від речей заради задоволення вимог книжного навчання.

Кожне навчання є найлютіший ворог освіти. Примушуючи дитину вчитись по книзі, ми чинимо найсправедливіше насильство над природою її. Справжній школі не годиться ганятись за книжними знаннями — вона готує дітей до життя, де потрібні тільки ті, що принамурились ще в школі до нього, ще в школі привчались володіти знаннями власного досвіду. Книжні ж знання — це дім, збудований на піску. Словесні книжні образи, не підтвержені власним досвідом, втрачають всяку реальність, і з ними людина безпорадна в житті і мало корисна громадянству.

Не можна розуміти речі чужими почуттями, як не можна їх зрозуміти, вивчивши по книжці. Так знання будуть причеплені, як чужа нам і непотрібна вага. Вона не ввійде в тіло і розум дитини, не перетвориться в дійсне знання, котре саме зміцнювалось би і розвивалось, дякуючи реальному ґрунтові, пов'язане з природою людини, як стовбур і гілки з корінням дерева. Гілки і стовбур годуються соком коріння, ростуть і розвиваються і дають плоди.

Школа складається з дітей, що зійшлись, маючи внутрішнє бажання вчитись. І обов'язок школи задовольнити це бажання засобами, які виходять з природи цього бажання, не порушаючи і не знищуючи його, а інакше школа обертається в заклад, куди силоміць заганяють дітей, в заклад, вартий того, щоб назватись дитячою каторгою.

Отже, й виходить, що школа повинна бути *народною, національною, природною, вільною, і реалістичною, себто частиною народного організму.*

Світло. — 1911. — № 1. — С. 3—7.